

Pojmy a pojmové myšlení

Kdysi jsem (v jednom článku pro Souvislosti) užil přirovnání, které na první pohled vypadá jako dost přitažené za vlasy. Dnes si uvědomuji, že v něčem vystihuje nejen tehdejší problém, ale obecně veškerou problematiku každého myšlenkového uchopení jakékoli skutečnosti, a navíc že je tohoto přirovnání možno užitečně použít ve speciálním případě objasňování povahy myšlení pojmového. Tenkrát jsem poukazoval na jistou podobnost vztahu myšlení k myšlenému k vztahu jízdy na kole k cestě: to, jak ovládáme řídítka, nepochybně rozhoduje o tom, kam s tím kolem jedeme, ale nerozhodujeme o tom, kam vede cesta. To platí pro každou naši aktivitu: tou něco podnikáme ve světě, který jsme si nevymysleli, nýbrž který je nějak „dán“ v podobě skutečností, jimiž jsme obklopeni a do nichž jsme postaveni (a snad posláni). Naše aktivita musí být nějak přizpůsobena těm okolním skutečnostem, tedy okolnostem, ale nevyplývá z nich (jinak by nešlo o aktivitu, nýbrž o pouhé následky oněch okolností. A totéž nutně platí rovněž o našich aktivitách myšlenkových, tj. o našem myšlení. A když se chceme podrobně a do hloubky zabývat povahou myšlení pojmového, musíme se rozhodnout, kde budeme hledat (případně kam sami umístíme) ty pojmy. Každý pojem totiž musí být rozpoznán jako něco, jakýmsi způsobem skutečného a zároveň jako něco, co je v bytostném vztahu k něčemu jinému, co není ani součástí ani složkou aktu myšlení. A právě zde dochází k nejčastějším chybám a omylům: je pojem ve své skutečnosti (tj. pojem aktuálně míněný, myšlený) součástí našeho myšlenkového aktu, našeho mínění jakožto námi prováděného výkonu, anebo ho budeme hledat (eventuálně ho budeme umísťovat) na stranu skutečnosti míněné, která sice může být míněna dobře nebo špatně, ale zůstává na tom mínění nezávislá? Jsou pojmy součástí toho, jak pracujeme s řídítky (a s udržováním rovnováhy atd.) – anebo jsou součástí cesty, které vede do města (nebo do škarpy)? Závažný problém tu ovšem – na rozdíl od příkladu – bude spojen s tím, že v případě myšlení nejde o tak (zdánlivě) zjednodušené vztahy mezi naší aktivitou a okolnostmi, jako tomu je v případě jízdy na kole. Pojedeme-li správně po cestě (nebo po silnici), anebo skončíme někde v příkopě, závisí jistě na naší dovednosti – a k té jsme museli nějak dojít zkoušením a praxí. Ale s myšlením tomu tak je obdobně: také myslit se musíme nějak naučit, zejména pak myslit správně, nedělat chyby, a obvykle nás na naše chyby upozorňovali druzí, zkušenější. Také dovednostem musíme přiznat nějaký rys, nějakou podobu skutečnosti – to se přece pozná, když vidíte někoho, jak jede na kole, je-li to nováček anebo zkušený cyklista. Skutečností tedy není jen ta silnice (a to, odkud a kam vede), ale skutečností je i to kolo, ta řídítka, ta naše zkušenost – a ovšem skutečností jsme také my sami. V případě pojmového myšlení jsou (možnou, nikoli samozřejmou) skutečností i ty naše „pojmy“ – ale skutečností je i to, že právě myslíme, a eventuálně že pojmově myslíme. Jsou tedy pojmy součástí silnice – anebo jsou součástí naší jízdy, včetně dovedností a vůbec orientace v terénu atd.? Jsou pojmy součástí naší dovednosti určitým způsobem myslit – anebo jsou součástí toho, k čemu se svým myšlením vztahujeme, ale co není jeho součástí ani složkou? Jsou nám pojmy „uloženy“ (ať už světem skutečností a našimi zkušenostmi s ním)? Nebo jsou nám „uloženy“ dokonce „apriorně“, ještě dávno před jakoukoli naší zkušeností? Anebo jsou výtvořem našeho myšlení tak, jak konkrétní jízda na kole je výtvořem toho, kdy na kole sedí a šlape – a umí to?

(Písek, 140907-1.)